

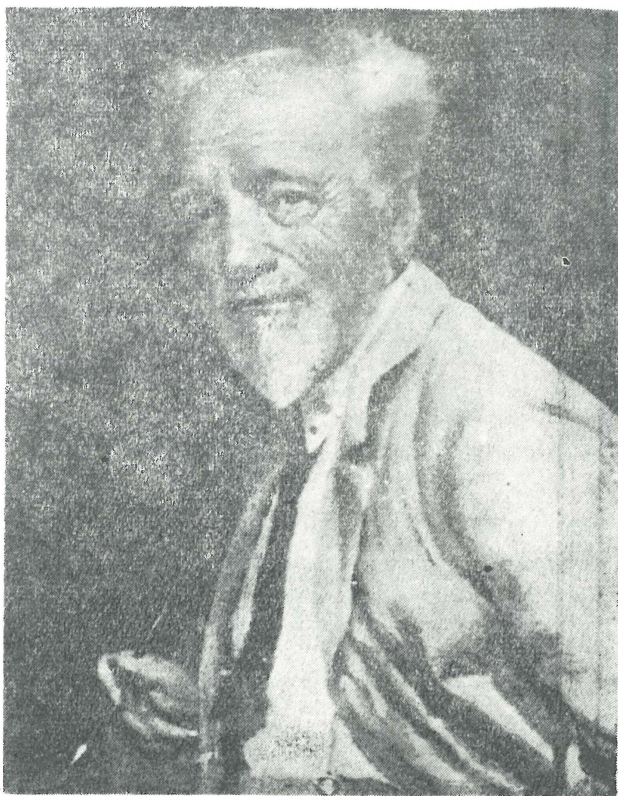
MEGEMLÉKEZÉS GYÁRFÁS JENŐ HALÁLÁNAK 50. ÉVFORDULÓJÁN

VARGA NÁNDOR LAJOS

Akkor még minden évvégén hazajártam Sepsiszentgyörgyre, akkor még megvolt az anyai szív, ami vonzott, akkor még megvolt művészetem pater familias-a, Gyárfás Jenő. Otthon tartózkodásom másodnapján mindig vendége voltam. S e vonzalomban nem csupán a csodálat volt benne, hanem egy fajta nagyfiúi szeretet is, amit megfogalmazni érzelmileg nehezen lehet. Valóban Jenő bácsi volt nekem, akivel mindig volt megértő szavam és szavunk az ünnepi ebédek után. Mert, hogy ünnep volt egy egy találkozás, ma értem csak igazán. A festészet kevéssé került szóba, inkább tudása és műveltsége csillogott egyszerű szavai mögött és lelkesülten beszélgetett mindig az irodalomról. A műteremben üldögélve szüszavúsága feloldódott, és én melegedtem közléseinek tűzében. Egyszer, mindez elmaradt, én lekéstem a temetést is, búcsúzni tőle nem tudtam. A sors különös kegyelme megadta nekem azonban, hogy mégis búcsúzhatom tőled, ily későn, kedves Jenő bácsi. A fájdalom keserősége elfakult a távol ködében és tisztultabb, átlátszóbb lett a kristály, amely emlékedet őrzi meg.

A XIX. század második felében működő festőket, mint akik a történeti tárgykörben alkották műveiket, általában a historizmus fogalma alá sorolják. Bár ez az időbeliség meghatározására alkalmas, távolról sem pontos egy festői szemlélet vagy törekvés megjelölésére. Talán éppen azt jelentené, hogy valami más, új festői irányzat született ez idő alatt? És ez lenne az impresszionizmus? (1783) Valóban, ha Gyárfás művészetére gondolunk, inkább az előbbi csoport sorolásában kellene helyét meghatároznunk a hazai festészetben is. De ez sem teljes megjelölés, mert, bár történelmi fogantatású képei vannak, azok nem száraz beszámolók egy-egy eseményről, hanem festői felfogásának meg-megújuló kifejezései, igazolásai. Festői és rajzi elem vezeteti kompozícióit, magához ragadva a történetet magát. Nem üres csillogtatása rajzbeli tudásának, de ötvö-zetté válása a kompozíció belső erőinek, a kifejezés okáért. Itt tűnik elő teremtmény és alkotói módja. Kompozícióiban a festői elemek rajzi tiszt-

Önarckép

Gábor Aron halála

taságában keresi és kutatja a végső célt: a művészi értelmet. Ehhez csatlakozik belső adottságának egy másik alkotó eleme: a költőiség. Ez együttesben benne van az összetartó erő: az általa értékelt eszmei egység. „Nem elég ábrázolni, azt meg is kell magyarázni, ecsettel, tollal, írónnal, azaz az anyaggal és tulajdonságaival. S mindezt egyénien“ mondotta egyszer éppen a Gábor Áron kép előtt, amikor műtermében beszélgettünk.

Mindnyájan ismerjük nagyméretű alkotásait, és ha ezek közül kiemeljük a történeti szemlélet törvényei szerint alkotott három művét, amelyek historiai képeknek nevezhetők, látjuk, hogy e három kép, szinte felöleli egész életét. Történeti vonatkozású három képe: Mátyás fogadja a pápa követét (1885) a legrégebb, V. László esküje a második (1895) és Gábor Áron halála (1916), a harmadik, egyben az utolsó. Ha életművét e három elképzelt pilléren lebegőnek látjuk, történeti festőnek kell mondanunk. De ha a pilléreket kitöltő hézagokat megtöltjük műveivel, helyet kell adnunk az életképfestőnek, az arcképfestőnek sőt a csendéletfestőnek is. S mindezt átszövi még a művész lírai szelleme. A fenti három alkotásban a historiai lényegen kívül eszmei tartalom is van, Mátyásnál a reneszánsz világi szelleme, V. Lászlónál a hamis eskü, Gábor Áronnál egy eszme bukása.

Mátyás király fogadja a pápa követét című képen a színhely a budai vár királyi terme. Hosszúkás alaku kompozíció, a kép jobb oldalán Mátyás ülő alakja köré csoportosult udvari emberek töltik meg a teret, míg szemben véle a belépő bíboros és kísérete a másik csoport. A két részre osztott kompozíción a belépők előterébe helyezése jelenti a tekintély és hatalom súlyát, amit a pápaság képvisel. Szemben vele, alacsonyabb, nem is trónszéken ülő Mátyás nyugodtsága tiltakozik a küldött egyházi parancs ellen. A főurak csoportja egyensúlyt és magabiztosságot ad a királyi tekintélynek; jobbról, balról arányos tömegű megjelenítéssel.

V. László esküje című képen színhely: templomi tág tér, ablakán ünnepélyes csendben ömlik a fény, amely hivatva lenne összekapcsolni a két ellentétet képviselő személyt: a királyt és Hunyadi Lászlót. A beáradó fénybe nyúlik magasba az esküvő kéz, szinte söpri az árnyat maga mögött. A földön térdelők sötétben, alázattal merednek jövőjük elé. Az égi hatalom a pap személyében emelkedik magasba, a ministráns tömjénfüstjével övezetten, s mögötte a földi hatalomé: páncélos, kardos alakban. Művészi szemlélettel kompozíció fény és árnyék küzdelme, amelyet átszö a lebegő tömjénfüst, a hiszékenység illata.

Gábor Áron halálát a ténynek megfelelően nyitott térben ábrázolta a művész. Az esemény lényege szinte a kép középpontjába került, a katonatársaitól támogatott haldokló Gábor Áron. Jobbról a kalapját emelő székely kaszája viszi be a tekintetet egyrészt a csoport zártsága felé, másrészt a háttérbe, jelezve ezzel a lőporfüstöt és a juliusi napot Kökösnél. A kettősség játssza itt a festői mondanivalót, a főszerepet: a drámai jelenet és a derús napsütés. Műterme egész falát betöltő kép kialakításának több mozzanatát láttam, kettőt, hármat, de végül is ez lett a végleges megoldás és egyben a legjobb.

E három nagyméretű olajkép gerincét teszi életének. E három pillérre is felfut, beágyazódik a művész érzelmes volta, megnemesítve a történeti magot. Történeti képeinek lényegében ott fekszik annak a tudata, hogy a valósághoz ragaszkodva a múlt határát nem lépheti át. A múlt valóságát helyettesíteni kell a jelen látható tárházából s a látás közvetlenségéből adódó szépségek fogják megadni a művészi szépet. Tehát, ha a múlt valóságát nem veheti modellül, a jelen valóságát kell felhasználnia, behelyettesítenie a múltba. Ne legyen a tér kiagyalt, legyen mai és természetes, ne legyen a szín felfokozott, mert nagy esemény tanúi vagyunk, ne legyen elképzelésünk, hogy szebb a múlt, mint a jelen. Gyárfás ekként helyettesítette valószerűen a látott jelent a látatlan helyett.

Nemcsak e három, de mindmegannyi kompozíciójából látjuk, hogy mily korán tudott szabadulni a müncheni, sablonos történeti kompozíciók varázsától. Mélyítette és bővítette felfogását velencei útján szerzett benyomása, ahol Paolo Veronese, és Tintoretto hatott reá különösen, olyannyira, hogy lemásolta műveiket vízfestékekkel vázlatkönyvébe. Egy későbbi nyugat-európai útján Van Dyck-ot szerette meg, az arcképfestés nagymesterét.

Szerette az életképeket, igazi örömmel vette kezébe a mindennapi élet eseményeit. Bár a Tetemrehívás (1881) legismertebb képe, teljességgel nem tekinthető életképnek. Azonban drámai hangján kívül leírói részletei életképszemléletet sugallnak. Arany János balladája jelenik meg festői előadásban. A kép bal csoportját ismerős arcok, érdeklődők, ácsorgók, érzelmileg a kíváncsiak csoportja alkotja. Szemben áll maga a főszemély, Kund Abigél, amint esztévesztetten kifelé indul a teremből. A kettősség elve a tér megbontottságán és a drámai előadásmódban jelentkezik. Jelentkezik továbbá a fény elosztottságában, a gertya sárga lebegését szétszedi a kemény fény, élesen markolva a látogató csoport formáiba, hangsúlyozva a valóság nyers igazát, kegyetlenségét. E kettős érzelmi ütközön dobog a szív a valóság és örület határán. Dogmatikában levetkőzve már a müncheni tanítást, aminek nyomait két kompozíciójának vázlata őrzi: Pompei pusztulását ábrázolva.

Az első fog című képe (1882), amelynek vázlatát Velencében csinálta előttevaló év novemberében, kis babát ábrázol a nagy esemény középpontjában, nagymamával és mamával, az öregség és fiatalság ellentéte lírai síkon.

A tél öröme című kompozíciójában (1883) a Disznóölés címen is ismert képén téli világ tárul elénk, ahol a színek szinte tiszta feketén harsognak a fehér téli mezben. A család apraja-nagyja megmozdul az esemény láttán, legtöbbje élő személyeket mintáz. Magyarázatul ott van még háttérben a székely kapu.

Életképeinek egész sorát ismerjük, nemcsak a kész, befejezett képeiből, hanem a hatvannégy rajzot tartalmazó vázlatkönyvből. Megfestett képei: Kirándulás az Órkó alá, női alakokkal; Kártyavető nőnél (1890); Székelyek a havason (1905) és Készülődés a bálra (1892), nagyobb-szabású képeinek csak a vázlatát ismerjük.

Tetemrehívás (részlet)

Az első fog

Festményé nem alakult, de rajzi remekekben megmaradt életképei igazi gyöngyszemei rajzoló művészetének. Néhány a sorból: Látomás, Szerencsejátékos, Lányok a kútnál, Anya kisgyermekkel (1881), A tél-öröme első vázlata, Faunok tánca, Gyászoló nő, Kerti jelenet, Anya gyermekével, Dorbézoló, Temetőben, Kismadarak fészekből, és néhány biblikus téma: Keresztrefeszítés, Jairus leányának meggyógyítása, Zsuzsanna és a vének, Gyermek Jézus az írástudók között, és végül egy mitológiai téma: Prometheus.

A századforduló Sepsiszentgyörgye hasonlatos volt a többi kisvároséhoz. A társadalmi rétegzettség, tisztségek viselése és adományozása a társadalmi élet örömei és árnyai gazdasági jólétbe ágyazottan a Monarchia területén ugyanazt jelentették. Gyárfás életképein különös hangsúlyt kap az elhagyott szerető, magasrangu esküvő, az árvák helyzete, a szegények sorsa; naposabb oldalon egy báli készülődés, farsangi élet, jóslás. Meg kellett a kor emberének birkóznia a nyugodt élet rákfenéjével is, az intrikával, pletykával, szabad szerelemmel. A Szabadságharc távoli fénye még ott derengett a levegőben, harcosan tekintve a jövő felé. Kielégülve a követválasztások izgalmával, tovább szunyókált a forradalmi láz. S mindez Gyárfásnál sokszor versbe fogant át, vagy kedves életképpé, néha arcképpé, azokra vonatkozóan, akiket szeretett vagy becsült. A szürke körvonalakból, amit az idő tett, kezdem kissé élesebben látni megnyerő arcát Jenő bácsinak, látom a kissé gunyoros mosolyt, amely elválasztja a valóságtól és költői tájak felé vezet, de csak úgy, mint aki mégsem veszítette hitét az emberekben és megnyugodva tekint az elisiumi mezők felé. Ott sétál a kertben előttem (1908), a lány zöldék kései derengésén, napsugár csillogásán hátratett kézzel, muzsája kíséretében. Kertje volt álmai világa, azt ruházta föl szépségekkel. Az utolsó napsugarak hunytán lámpát gyújt műtermében, zongora mellé ül a modell, és elhangzik „Mignon“ áriája. Majd lassan elhalkul a muzsika, minden csendbe vész, sötétbe hanyatlik a nap.

Rendtartó jelleme, szerkezetet tisztelő szelleme távol tartották az impresszionista látástól, bár próbálkozásai érintették a plenair századvégi mozgalmát. A zöld szín értékeléséből mégis több remekmű született kezei között csendes kerti magányában. A kisméretű képek közül említsük meg gyermekei arcképét, Endre alszik (1904), Család a kertben (1909), Vesztett sakkparti (1912), Ibi leánykája libákkal (1910), Mályvák (1917), és még sok más.

Arcképei festői, emberi jellemzések, életének bármely időszakából is származnak azok. Még müncheni korából való Karlovsky épp oly igézetes és festői, mint pár évvel később Sepsiszentgyörgyön készült Császár Domokos (1878). Életnagyságu képei között találjuk Bethlen gróf képét (1886) az ünnepélyes királyi arcképet (1896), Kossuth Lajos, és a múzeumot alapító Csereyné, Zathureczky Emilia képeit, továbbá Pótsa József főispánét is. Egész sorát felsorolhatnánk arcképeinek, kisebb nagyobb méretű ábrázolásban, a család, az ismerősök és a város számottevő személyiségei közül. Ide csatlakozóan még egy érdekesség, Gyárfás Jenő egyetlen temperaképe, ami Pótsa Józsefet és a Bélydy gyereket ábrázolja a század elejéről.

Sokrétú szellemi adottságának költői ihletésű művei nem csak időnkénti fellobanásai voltak, de végigkísérték alkotói munkásságának derékhadát. Illusztrált versben látott képsorok ezek: ódák, románcok, balladák, 14 vers az 1887. évtől 1893-ig terjedő időből. A legtermékenyebb éveket követte egy tündérrege, a Varázsfátyol, 1907-ből, s végül egy drámája: Két nővér — három felvonásban 1910-ből.

Bezáróan idézem néhány sorát Élet-Álom című költeményéből:

És kérdem: mind mit látni vél
Halandó itt alatt,
Káprázat-e, s ha nem: ha él
Mért néma lent a hant?

.....
És mégis élni, élni szép
Mért is kelljen rettegni!
Rövid álom a földi lét
S ha álmunk gyászos és sötét
Olyan édes ébredni.

Gyárfás Jenő halálának 50. évfordulóján 1975. december 13-án, kegyelettel teszem le a megemlékezés koszorúját sírjára, festői és rajzi eszméinek tovább hordozójaként. Úgy érzem, hogy e pár sor írással tartozásomat rovom le, hogy annak idején nem búcsúzhattam tőle el.